

O NOUĂ STEMĂ CU PISANIE DE LA ȘTEFAN CEL MARE DESCOPERITĂ LA CETATEA DE SCAUN A SUCEVEI

DE

M. D. MATEI

Cetatea de Scaun de la Suceava este unul din monumentele în jurul căruia s-au țesut atâtea legende și despre care s-au formulat atâtea opinii încît în momentul în care, cu ani în urmă, aici au început să se practice primele cercetări arheologice sistematice, rezultatele acestora trebuiau confruntate în permanență cu o nesfîrșită listă de afirmații sau ipoteze formulate anterior. Vîzînd, în egală măsură, originea fortificației, momentele cele mai importante din istoria ei seculară, opiniile care circulau anterior acceptau ca singur element cronologic de certitudine din această istorie numai pe acela al sfîrșitului dramatic al acestei perle a istoriei militare a Moldovei: anul 1675¹. Împrejurarea că a fost secole în șir principală întăritură militară a Țării Moldovei, eventuala ei cucerire de către dușmanii externi putînd căpăta semnificații excepționale pentru însăși existența independentă a Moldovei (fără să mai vorbim de ceea ce putea să însemne o astfel de pierdere pentru domnie), a făcut ca cetatea să sufere un număr impresionant de modificări, îmbunătățiri și, dacă termenul este potrivit, de „modernizări”. Or, tocmai faptul că cercetările au trebuit și vor trebui în continuare să găsească răspunsuri pentru un număr de întrebări face ca orice descoperire în măsură să contribuie la aceasta să fie privită cu o atenție deosebită.

Săpăturile arheologice practicate ani îndelungați în cuprinsul Cetății de Scaun ca și pe platoul din fața acesteia au fost, fără excepție, în măsură să situeze pe primul plan de importanță în evoluția monumentului sucevean ceea ce am putea numi „momentul” Ștefan cel Mare. Într-adevăr, în timpul domniei de aproape 50 de ani a luptătorului de prestigiu european care a fost voievodul Moldovei, Cetatea de scaun a Sucevei a fost un șantier aproape permanent de lucru, al cărui scop principal, dacă nu exclusiv, a fost acela al înzestrării fortificației cu toate capacitățile de apărare pe care le impuneau experiența vremii și armamentul de asediu. Cum,

---

¹ Pentru detalii cf. M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 89—107.

însă, datele materiale oferite de săpăturile practicate pînă de curînd sau observațiile făcute posibile de aceste săpături continuă să permită existența unor dubii referitoare la datarea principalelor etape de refacere a fortificației în a doua jumătate a secolului al XV-lea, este de la sine înțeles că descoperirea unei inscripții în cuprinsul cetății obligă la reluarea discuțiilor privind în mod special această perioadă, cu atît mai mult cu cît respectiva descoperire aparține unei categorii de care cercetătorii de la Suceava nu au fost nicicum copleșiți.

În toamna anului 1971, lucrările de restaurare și consolidare, de excelentă calitate, care se desfășoară în cuprinsul cetății sub conducerea arh. Virgil Antonescu au cuprins și spațiul dintre cele două porți din colțul de nord-est al fortificației. În decursul acestor lucrări, care aveau printre obiectivele parțiale și consolidarea pilonilor de zid, datînd din secolul al XVII-lea, adosat complexului de zidărie al bastionului R. 16, în pilonul situat la vest de intrarea în bastion a fost aflată o pisanie domnească de relativ mari dimensiuni (1,17 m × 0,71 m). Distrusă parțial din vechime, ceea ce și explică, probabil, utilizarea ei ca material de construcție în secolul al XVII-lea (mai exact în timpul domniei lui Vasile Lupu, cînd cetatea a suferit substanțiale refaceri), piesa era așezată orizontal, cu fața în sus, avînd axul mare în lungul pilonului de zid. Lucrată dintr-un bloc de gresie nisipoasă cu un grad de friabilitate extrem de ridicat, stema constituie „miezul” pilonului de zid amintit și era situată la un nivel cu circa 0,60 m mai înalt decît acela de călcare corespunzător secolului al XVII-lea.

Împrejurări nefericite, și cu atît mai de regretat cu cît inscripția păstra sigur o seamă de elemente de cel mai mare interes științific, au făcut ca o bună parte din mijlocul laturii drepte a blocului de piatră (inclusiv lobul corespunzător al inscripției propriu-zise) să fie spartă în timpul lucrului la zidul respectiv. În asemenea condiții, deși încercările noastre de a recupera fragmentele sparte recent, precum și acelea pline de devotament profesional ale ing. D. Istudor (de la D.M.I.A.) de a restaura în cît mai bune condiții latura distrusă a inscripției au dus la unele rezultate, descoperirea în discuție lasă și ea să dăinuie mai departe unele neșiguranțe.

Așa cum menționam cu cîteva rînduri mai sus, pisană a fost lucrată dintr-un bloc masiv de gresie nisipoasă, de formă dreptunghiulară. Înscriindu-se într-un plan cvadri-lobat mărginit de banda în relief care poartă textul inscripției, stema pare să fi fost o remarcabilă reușită artistică. La această impresie contribuie, în egală măsură, modul de dispunere a lobilor laterali (care depășesc prin prelungiri simetrice capetele semicercurilor reprezentate de lobi superiori și inferiori), distribuția echilibrată a cîmpului central și mai ales execuția de finețe a elementului heraldic principal: capul de bour și scutul timbrat de acesta. Vremea și suita de vicisitudini prin care a trecut piesa au contribuit substanțial la degradarea acesteia și chiar la pierderea unora din componentele importante și obligatorii ale ei (de ex. reprezentarea soarelui).

Cum este ușor de presupus, interesul cel mai mare, pentru contribuția eventuală pe care o poate aduce această descoperire la scrierea unor pagini din istoria Cetății de scaun, îl prezintă inscripția, care, din fericire, păs-

trează unele date esențiale. Astfel, pornind de la elementele certe ale inscripției s-ar putea reconstitui cel puțin următorul text: <Штефанъ воєводъ. Божію милостію господарь земли молдавскої. Годѣньи божіи воєводъ. Сѣтери... Кѣхъ лѣто хзачи. Мѣсѣца септемвриѣ>. Cum aceasta ar însemna: Io Șt<efan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldove>i, fiul lui Bogdan voevod, am făcut... în anul 6985 <1477>, luna septembrie, 8, ni se pare în afara oricăror îndoieli că voievodul menționat de pisanie nu poate fi decît Ștefan cel Mare. Cu toate acestea, însă, sîntem nevoiți să operăm cu cea mai mare prudență, deoarece o cît de mică supralicitare a conținutului inscripției poate conduce la formularea unor încheieri cu grave consecințe științifice.

Desigur, principala întrebare care ne stă în față este aceea privitoare la natura și amploarea lucrărilor desfășurate la Cetatea de scaun și a căror încheiere voievodul a socotit că merită să fie înregistrată pe această cale. Firește, prima și cea mai consistentă relație pe care sîntem tentați să o propunem între data la care s-au încheiat lucrările ce au prilejuit așezarea inscripției la cetate și evenimentele istorice cunoscute prin intermediul izvoarelor scrise (indiferent de natura lor) este aceea cu marele război antiotoman din anul 1476. Cum nu este nici pe departe cazul să reluăm aici discuția asupra împrejurărilor în care s-au desfășurat în acel an luptele moldo-turcești și nici asupra cauzelor acestui nou atac otoman împotriva Moldovei, faptele fiind prea bine cunoscute chiar și în privința detaliilor, ne mulțumim să amintim doar că după luptele din anul precedent și strălucita victorie a moldovenilor de la Podul Înalt (ianuarie 1475) nu exista nici un dubiu asupra planurilor Porții otomane de a supune fără întârziere eroicul popor de la răsărit de Carpați. Este, desigur, de regretat că izvoarele contemporane nu merg mai în amănunt cu amintirea eforturilor multilaterale și susținute făcute de voievodul Moldovei de a asigura țării sale un sistem defensiv bine încheiat, absolut necesar în noua gravă încercare prin care avea într-adevăr să treacă și pe care o lîntuia, o astfel de tăcere făcîndu-se cu atît mai mult resimțită cu cît ele nu ne vorbesc tocmai despre pregătirile făcute pe plan intern ². Este adevărat că ceea ce de multă vreme lăseau să se presupună anume documente scrise — amenajarea *ad-hoc* a unor întărituri ușoare în locuri de mai mare importanță strategică ³ — a căpătat, cel puțin în parte, o substanțială confirmare prin rezultatele săpăturilor de la Cetatea de pămînt și lemn de la Bîrlad ⁴, dar nu este lipsit de importanță nici faptul că de un alt gen de pregătire sursele scrise nu ne vorbesc. Spunînd aceasta, ne referim în mod special la lucrările

² Este bine cunoscut, de pildă, că în toată perioada care a precedat atacul otoman din vara anului 1476 asupra Moldovei, Ștefan cel Mare a întreținut o vie corespondență cu orașele transilvănene în vederea obținerii unui cît mai bogat volum de informații cu privire la mișcarea trupelor turcești. (cf. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, II, București, 1913, p. 338—341). Dealtfel, pe linia aceluiași eforturi militare se înscrie și cumpărarea în Transilvania a unor arme, în același an 1476 (*Ibidem*, p. 337).

³ Vezi scrisoarea din 5 iunie 1476 către brașovenii a lui Ștefan cel Mare, trimisă din tabăra de la Bîrlad (*Ibidem*, p. 339—340), ca și pe aceea din 6 iunie 1476 (*Ibidem*, p. 340—341), cu aceeași destinație, scrisă în Valea Berheciului. De notat că prezența voievodului în această zonă lasă să se înțeleagă că se aștepta urmarea de către turci a aceluiași traseu spre nordul Moldovei ca în iarna lui 1475.

⁴ M. D. Matei și L. Chițescu, *Dacia*, N. S., 7, 1963, p. 439—465.

vizind întărirea suplimentară a acelor cetăți de piatră ale Moldovei, care, ajunse pînă atunci în forma lor inițială, puteau face față numai cu greu unui asediu ca cel ce se prefigura pentru anul 1476 și în care rolul de căpetenie urma să îl joace artileria. După părerea noastră, faptul că nici cronicile interne și nici actele scrise nu relatează nimic despre astfel de lucrări trebuie să își găsească alte explicații decît aceea că ele nu se vor fi întreprins. Minuția și talentul cu care Ștefan cel Mare a organizat în cursul întregii sale domnii apărarea militară a Moldovei exclud cu desăvîrșire eventualitatea ca cetăți ca aceea a Neamțului și mai ales a Sucevei să nu fi fost pregătite în vederea iminentului atac otoman. Și că această eventualitate trebuie înlăturată este meritul documentelor arheologice, la început, de a fi sugerat, acum de a dovedi. Despre ce este vorba?

Săpăturile arheologice practicate în curtea exterioară a Cetății de scaun de la Suceava, pe lîngă contribuția esențială pe care au adus-o la atribuirea cu titlu definitiv domniei lui Ștefan cel Mare a celei de a doua pinze de ziduri a cetății, au adus în discuție cîteva situații stratigrafice, pe cît de interesante, pe atît de tulburătoare. Astfel, în trei secțiuni, practicate una (B. X a) în zona intrării în cetate (colțul de nord-est), a doua (B. XIII) în colțul de sud-est al fortului mușatin, iar a treia (B. XIV) la turnul de sud-vest al aceuiași fort au impus atenției faptul că în operațiunea de umplere a acelei părți a șanțului de apărare din secolul al XIV-lea care rămăsese între vechea incintă mușatină și zidul primei faze a pinzei exterioare s-a produs o întrerupere de oarecare durată. La această opinie duceau, în egală măsură, următoarele date materiale⁵: în primul rînd, la limita superioară a molozului cu care s-a umplut în parte șanțul de apărare amintit (situația fiind constantă mai ales în secțiunea B. XIII) se constituise, datorită unei intense circulații, un pat deosebit de consistent, comparabil ca rezistență cu un pavaj de mortar de slabă calitate; în al doilea rînd, în celelalte două secțiuni amintite, la un nivel corespunzător limitei superioare a molozului de umplutură, au apărut două complexe de întrebuintare temporară, și anume: un cuptoraș (în secțiunea din zona intrării) și respectiv o vatră deschisă, mărginită cu cîteva cărămizi, în secțiunea ultimă. Cum este cu neputință de admis că nivelul respectiv putea servi în condiții normale la circulația oamenilor în curtea exterioară a Cetății de scaun — el aflîndu-se la o cotă mult prea coborîtă atît în raport cu însăși berma vechiului șanț de apărare cît mai ales cu nivelul de călcare al curții interioare — încă în 1963 consideram necesar să formulăm ipoteza că ne aflăm în prezența dovezilor unei întreruperi forțate a procesului de umplere a vechiului șanț de apărare, întrerupere „care s-a datorat poate unei desfășurări precipitate a evenimentelor, poate chiar a celor din 1476”⁶.

Dacă printre argumentele ce puteau fi invocate în dovedirea caracterului înfățișat al existenței unui nivel de călcare atît de coborît în curtea exterioară a Cetății de Scaun invocam încă de atunci observația că deasupra nivelului în discuție a fost depus *tot în secolul al XV-lea* un strat foarte gros de pămînt adus din afara cetății, pînă la corespondența nivelului de călcare din curtea exterioară cu acela al curții interioare, descoperirea care

⁵ Situația este prezentată în amănunt în lucrarea noastră *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, p. 122—128.

⁶ *Ibidem*, p. 127.

Fig. 1. Suceava. Inscripția de la Ștefan cel Mare.

ne prilejuiește astăzi reluarea discuției, vine, după părerea noastră, să dea un remarcabil plus de consistență considerării drept impuse de împrejurări a întreruperii poate nu numai a umplerii șanțului vechi de apărare al Cetății de scaun, dar și a altor lucrări. Într-adevăr ni se pare că descoperirea recentă de la cetate are nu numai darul de a ne apropia de adevărul istoric, dar și de a completa un tablou, rămas pînă acum cu destule neclarități, al „momentului 1476” din istoria fortificației sucevene.

În lumina precizării cronologice pe care o aduce această stemă cu inscripție, care confirmă, după părerea noastră, observațiile stratigrafice amintite mai sus, considerăm că nu este de domeniul fanteziei opinia că lucrările de construire a primului zid din cele două care constituie pinza exterioară de la Cetatea de scaun au fost condiționate de certitudinea atacului otoman din 1476, principalele părți ale sistemului întărit de apărare putînd fi considerate ca încheiate în vara aceluia an. Spunînd aceasta, înțelegem în primul rînd zidul cu bastioane pătrate, care apără laturile de est și sud ale cetății, pe care ochiul voievodului-strateg nu se poate să nu le fi văzut ca fiind cele mai amenințate. În plus, dată fiind iminența pericolului unui asediu, în timpul căruia apărătorii cetății trebuiau să dispună de anume condiții, măcar minimale, de a se mișca în curtea exterioară, pînă în momentul asediului se și umpluse o bună parte din vechiul șanț de apărare al cetății mușatine, și anume a acelei părți cuprinse între noua pinză de ziduri și fortul principal, parte care devenise nu numai inutilizabilă, dar și incomodă.

Din rîndurile precedente s-a desprins, credem, cu suficientă claritate, prudența de a nu considera ca încheiată în vara anului 1476 construcția întregii faze întii a pinzei exterioare de ziduri, ci numai a zidurilor care apărau laturile de est și de sud ale cetății mușatine. Rezerva noastră este dictată de observația, care nu a putut fi verificată pînă acum într-o măsură satisfăcătoare, că în zona bastionului R. 24 zidul prezintă o întrerupere, el înscriind un unghi drept și unindu-se cu bastionul mușatin R. 38⁷. Abia într-o etapă ulterioară, faza întii a pinzei exterioare este continuată și pe latura de vest a vechiului fort, dar capătul acestui nou zid *nu* se țese cu cel precedent, ci este adosat lui. O atare întrerupere a zidului nu prezintă, după părerea noastră, nici un fel de ciudățenie, dat fiind că panta naturală foarte accentuată apăra în bune condiții laturile de vest și nord ale fortului mușatin, această situație ca și împrejurările speciale în care se făceau pregătirile de apărare justificînd pe deplin doar aparenta neglijare a laturilor de vest și nord (?) ale cetății din secolul al XIV-lea.

După trecerea pericolului și retragerea trupelor otomane din Moldova, lucrările de amenajare a pinzei exterioare, ca și acelea de refacere a unor ziduri ce vor fi avut de suferit în timpul asediului la care fusese expusă Cetatea de scaun au putut continua, pînă la încheierea întregului sistem exterior de apărare. În această ultimă etapă, dacă interpretarea propusă

⁷ Surprins, inițial, în secțiunea B. XIV, zidul a fost ulterior cercetat în secțiunea B. XVI. În ceea ce privește, însă, rolul care i-a fost atribuit în raportul preliminar de săpături (Materiale, 7, p. 617), considerăm că ipoteza formulată atunci ar trebui revizuită. Amintim, însă pentru deosebita ei claritate, precizarea făcută de raport (*Ibidem*) că zidul în discuție „în capătul de sud (în dreptul bastionului R. 24 — M.D.M.) se leagă organic cu incinta exterioară dinspre est” (*Ibidem*).

de noi se va dovedi întemeiată, au trebuit rezolvate unele probleme tehnice deloc ușoare, ridicate mai ales de construirea zidurilor pînzei exterioare pe laturile de vest și nord (?) ale cetății. Într-adevăr spre deosebire de ceea ce se petrecuse pe laturile de est și sud, unde zidurile pînzei exterioare trebuiseră a fi fondate în suprafețe aproape orizontale⁸, pe ultimele două laturi fundarea zidurilor într-un teren a cărui pantă depășea pe alocuri 45° punea constructorilor probleme tehnice mult mai grele. Or, dată fiind lungimea acestor ziduri (aproape 200 m dacă și latura de nord a cetății a fost cuprinsă în ele), ca și sezonul relativ întîrziat în care au putut fi reluate lucrările după lichidarea definitivă a atacului otoman în Moldova, aceste noi lucrări de la Suceava au ocupat, în mod firesc, o foarte bună parte a anului următor.

În consecință, considerăm că există un număr suficient de elemente, observații și împrejurări care să îngăduie formularea opiniei că faza întii a pînzei exterioare de ziduri de la Cetatea de Scaun a fost ridicată în vederea evenimentelor tragice ale anului 1476. Direct legată de această problemă, ni se pare că pe primul plan al cercetării apropiate trebuie să se aplece verificarea ipotezei noastre referitoare la construcția în două etape a zidurilor fazei întii a pînzei exterioare⁹, în sprijinul căreia par a putea fi invocate încă de acum unele argumente.

În sfîrșit, pentru a exprima în chipul cel mai limpede valoarea pe care o acordăm stemei cu inscripție descoperită de curînd la Cetatea de scaun a Sucevei, considerăm că aceasta a avut menirea să înregistreze de o manieră oarecum solemnă încheierea unor lucrări a căror importanță poate fi comparată cu însăși construcția cetății. Privită cu ochiul cercetătorului această primă mare operă de construcție pe care o întreprinde Ștefan cel Mare la Cetatea de scaun a Sucevei este cu atît mai remarcabilă cu cît experiența căpătată acum îi va slui voievodului la definitivarea, spre sfîrșitul secolului¹⁰, a sistemului de apărare a cetății, care va dăinui neschimbat pînă la abandonarea acesteia în ultimul sfert al secolului al XVII-lea.

EINE NEUE INSCHRIFT STEFANS DES GROSSEN AUF DER FÜRSTENBURG VON SUCEAVA

ZUSAMMENFASSUNG

Während der auf der Suceavaer Fürstenburg unternommenen Restaurierungsarbeiten wurde im Jahre 1971 ein Wappenstein aus der Zeit Stefans des Grossen, des Fürsten der Moldau, entdeckt, auf dem eine Inschrift aufgetragen war. Der noch in alter Zeit teilweise zerstörte

⁸ Oarecum pe mijlocul vechiului șanț de apărare al cetății mușatine.

⁹ Acum cercetarea a devenit posibilă în urma consolidării zidurilor pînzei exterioare și completării unor goluri din ziduri, a căror existență interzicea, în anii precedenți, practicarea unor săpături adînci în curtea exterioară, pe latura de vest.

¹⁰ În legătură cu această a doua fază din alcătuirea sistemului exterior de apărare de la Cetatea de scaun a Sucevei, vezi și C. Bălan și Șt. Olteanu, BMI, 39, 1970, 1, p. 58–61.

Inscriptstein wurde nachträglich als Baustein in einer im 17. Jh. errichteten Mauer verwendet. Die Inschrift lautet : <І>ѡ ст<ѣ>фанъ воєводѣ. Божією милостію господарь земли молдавскоѣи, сынъ богдана воєводы сътеорн... въ<ѣ> а<ѣ>то хъчпѣ. м<ѣ>с<ѣ>ца септѣ<мбріе>. н. д.н. „Io St<efan Wojewod durch Gottes Gnaden Herrscher der Moldau>, Sohn des Bogdan Wojewod habe machen lassen ... im Jahre 6985 <1477> im Monat September 8.” Die Inschrift erwähnt die auf der Fürstenburg von Suceava nach der grossen türkischen Belagerung des Jahres 1476 unternommenen Bauarbeiten. Aufgrund dieser Inschrift und der in früheren Grabungen festgestellten stratigraphischen Verhältnisse sind diese Bauarbeiten unseres Erachtens mit der Errichtung in den Jahren 1476—1477 der 1. Phase der äusseren Umfassungsmauer gleichzusetzen. Die Inschrift trägt somit zur Lösung der Frage über den Zeitpunkt der Errichtung der 1. Phase der äusseren Umfassungsmauer der Fürstenburg von Suceava bei.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNG

Abb. 1. Suceava. Der Stein mit der Inschrift Stefans des Grossen.

